

Ігор Стамбол,
аспірант кафедри історії України
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Одеса в полтавських урочистостях, присвячених Івану Котляревському в 1903 році

У статті висвітлено роль одеських делегацій на відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві. Особливо проаналізовано місце в цьому святкуванні української громади міста та одеської міської управи. На базі періодичної преси та архівних джерел з'ясовано загальне значення події для найбільшого міста Півдня України.

Ключові слова: пам'ятник І. Котляревському, річниця "Енеїди", одеська українська громада, одеська міська управа.

Цього року виповнюється сто десять років від проведення однієї з найяскравіших подій українського національного руху початку ХХ століття — відкриття пам'ятника Івану Котляревському в Полтаві. Як відомо, цей загальноукраїнський захід зібрав національно свідому інтелігенцію з обох імперій, між якими була розділена Україна, — Російської та Австро-Угорської, мав значний резонанс далеко за межами України. Уперше ідея соборності народу була втілена у спільному вшануванні видатного літератора. Тому спогади про цю подію ще довго лунали в епістоляріях і публіцистичних працях очевидців. Сьогодні завдяки таким працям можна чітко уявити характер та настрої присутніх у Полтаві 30 серпня (за старим стилем) 1903 року.

Оскільки серед учасників святкування були найвідоміші діячі української літератури — Іван Франко, Леся Українка, Ольга Кобилянська, Борис Грінченко, Михайло Коцюбинський та інші, є зрозумілим, що їхній авторитет мав чимале значення для масштабу та якості вшанування пам'яті її зачинателя. Проте постає питання, як на цю подію впливали окремі регіони та чи був зворотній вплив — підвстирійської України, що є очевидним, адже представники з-за кордону склали велику спільну україномовну (тобто мали право виголошувати промови) делегацію, що свідчить про однозначність ставлення до події. А ось яка роль урочистостей для підросійських територій, варто розглядати докладніше. Цікавим аспектом є значення відкриття пам'ятника Івану Котляревському для одного з найбільших міст підросійської України Одеси, національне питання в якій зовсім не було однозначним. Тому пропонуємо дослідження має два завдання: по-перше, визначити місце одеської громади в урочистостях; по-друге, з'ясувати їхнє значення для Одеси.

Одеська громадськість і до 1903 року шанувала пам'ять цього письменника. Про це свідчить участь одеситів у збиранні коштів на його пам'ятник, про що редактори часопису "По морю і по суше" почали клопотатися ще з 1895 року [13, с. 80]. Першим непотавським внеском були 80 рублів з Одеси від представника місцевого самоврядування П. Климовича [1, с. 156]. У місцевій пресі з'явилась низка статей, присвячених поету, з нагоди 100-ї річниці виходу "Енеїди" у 1898 році. Тоді в місті було проведено літературні вечори, приурочені її автору, хоча основне святкування відбулось на території Австро-Угорської імперії — у Галичині під керівництвом Івана Франка [2].

У краєзнавчих та біографічних дослідженнях питання пов'язане із участю українців Одеси на полтавських урочис-

тостях висвітлене досить добре. Так, у працях О. Болдирева, І. Дузя, А. Мисечка, М. Максим'юка, Г. Швидько та інших можна зустріти перелік громадських діячів-одеситів, які взяли участь у них. До них відносяться Євген Чикаленко, Михайло Комаров, Іван Луценко та Іван Липа. Від одеської української громади, невелика частина якої прибула до Полтави, було покладено вінок до щойно відкритого пам'ятника із надписом: "Від одеських українців батькові культурного відродження України" [8]. Варто відзначити, що написи на численних вінках зачитувалися вголос під час відкриття і віталися бурхливими оплесками. Певно, такий крок мав додати яскравості події, що, безумовно, було досягнуто.

Участь Івана Липи мала безпосередній вплив і на українську літературу, адже він, як відомо, під час перебування в Полтаві серед інших познайомився з молодим Олександром Кандибою. Знайомство призвело до подальшого листування, в якому одеський громадський діяч безпосередньо вплинув на формування національних поглядів молодого поета. Адже О. Кандиба на початку творчого шляху мав сумніви щодо доцільності перебувати на позиції суто української літератури. Та Іван Липа знайшов аргументи, які переконали поета в хибності і шкідливості такої позиції для національного питання та й власного творчого шляху. Крім того, поет дебютував під своїм відомим псевдонімом "Олександр Олесь" в альманаху "Багаття", що був відредагований Іваном Липою [5, арк. 25]. І надалі поет став одним із найвизначніших апологетів української мови у своїх численних художніх творах. Він і сина виховав у національному дусі, завдяки чому Олег Кандиба (Ольжич) був ідеологом та членом ОУН. Звісно ж, зустріч у Полтаві була лише частиною становлення сім'ї Кандиб на націоналістичний шлях, проте, не відомо, як склався б світогляд Кандиби-батька, якби її не було.

Крім безпосередньої участі в урочистостях, присвячених Іванові Котляревському, одеські українці в день відкриття пам'ятника поету надіслали до полтавської громади телеграму. Причиною такої дії з боку українців можна вважати непевність становища, адже заборонити від'їзд делегації могли в будь-який момент. Текст цієї телеграми в одеській російськомовній періодиці було надруковано українською мовою:

"Полтава, Городській Управі.

Одеські українці всім серцем почують велике українське свято і вітають полтавську міську раду з виконанням патріотичного обов'язку синів України. Сей пам'ятник українському поетові свідчить перед цілим світом про признание за українською літературою національної і загаль-

нолюдської волі! Він розкаже всім, що українська культура живе, розвивається і має світлу будучину.

Вічна слава Котляревському."

Помітно, що українці Одеси поклали великі сподівання на урочистості, вважаючи їх початком для легітимного вшанування, а отже, й визнання української літератури. Частина з одеських українців, що отримали персональне запрошення, але не мали змоги прийти, теж надіслали спільну телеграму до Полтави:

"Полтава, Городській Управі.

Щиро вітаємо мійську раду з великим народним святом відкриття першого пам'ятника діячеві української літератури. Слава Котляревському. Дякуємо за запитання на свято" [14].

Тож українська громада міста, як стає зрозуміло, жваво відгукнулася на полтавські урочистості, що не викликає подиву. Адже третину одеського населення становили етнічні українці і більшість з них розмовляла тією ж мовою, яку увічнив Іван Котляревський у літературі.

Та найменш висвітленим питанням до сьогодні залишається сприйняття населенням та владою міста Одеси урочистостей, присвячених річниці з дня народження Івана Павловича. На це питання проливає світло періодична преса 1903 року, на шпальтах якої ця подія набула певного резонансу.

Як і більшість органів місцевого самоврядування підросійської України, одеська міська управа отримала запрошення від полтавської взяти участь в урочистостях з нагоди відкриття пам'ятника [9]. Це запрошення було надіслано на початку серпня, тобто майже за місяць до самої події. Одразу ж було вирішено відправити представника від одеської міської управи П. Климовича. Та вже перед початком урочистостей 27 серпня, стало відомо, що місію виконуватиме член управи О. Белоусов [15]. Він дійсно був присутнім на відкритті пам'ятника Іванові Котляревському, про що свідчить зачитаний ним звіт в одеській міській управі на початку вересня, після повернення з Полтави. Зокрема, серед своїх дій, він вказував на покладений ним на щойно відкритий пам'ятник вінок з сухих "иммортелей" (ймовірно, безсмертник), повитий зеленою стрічкою із надписом "Одесское городское общественное управление 30 августа 1903 г. — славной памяти украинского поэта И. П. Котляревского" [16]. Варто відзначити, що в написі сказано саме українського, а не малоросійського, що свідчить про чітке розуміння представниками одеської міської управи про національну приналежність поета і значення його творчості. Ще з більшим розмахом пошану до засновника нової української літератури виявлено у привітальному виступі О. Белоусова, зачитаному ним на урочистому вечірньому засіданні полтавської міської ради в Гоголівському будинку:

"От лица одесского городского управления я счастлив выразить почитанье Одессой славного украинского поэта И. П. Котляревского и засвидетельствовать, что нынешняя миссия моя составляет сердечный отклик на зов Полтавы, собирающей здесь детей Украины для прославления памяти поэта ея И. П. Котляревского, давшего миру на языке своей матери высокохудожественное воспроизведение быта Украины. Я счастлив засвидетельствовать здесь, что Одесса радуется радостями Украины и шлет ей свой сердечный привет. Я счастлив выразить здесь от лица Одессы признательность и благодарность Полтаве за ея материнские заботы о прославлении памяти достойного сына своего украинского поэта И. П. Котляревского. Слава И. П. Котляревскому, слава матери его, Полтаве, слава праматери его, Украине!" [16].

Навіть поверховий аналіз цитованого тексту дає підстави стверджувати, що в тогочасній Одесі могла бути висловлена об'єктивна думка. Знову ж таки вражаючими є

вживання означень "украинский" замість "малоросійський" та "Украина" як батьківщина поета. І все це в умовах чинного ще Емського указу, щоправда з деякими пом'якшеннями. Безумовно, не можна вважати, що всі члени міської управи підтримували такі думки, але те, що стало можливим славити українську культуру та її корифея, свідчить про певну еволюцію ставлень до українського питання на Півдні Наддніпрянщини.

Якщо відкинути момент, пов'язаний із мовою виступу, адже тогочасний урядовець навряд чи міг собі дозволити будь-яке "бунтарство", можна побачити неймовірне для 1903 року розуміння одеськими управліннями питання української літератури та культури загалом. Крім того, досить чітко прослідковується відсутність заперечення з боку одеського самоуправління необхідності розвитку українського національного руху. Така позиція, нехай номінальна, заслуговує на увагу. В промові разом із уславленням поета, возвеличується і його праця та й українська культура загалом. Не дивно, що сам О. Белоусов свідчив, що його слова було сприйняті схвально як полтавською міською громадською управою, так і гостями вечірніх урочистостей.

Можна відзначити також кілька рішень одеського міського управління, що були спрямовані на увічнення пам'яті та популяризації імені українського поета. Зокрема, через два місяці після полтавських урочистостей, у кінці жовтня, було прийнято рішення: на честь 100-річчя "Енеїди" школу в селі Гниляково (сьогодні с. Дачне) № 51 назвати ім'ям її автора [17]. Дозвіл Міністерства освіти надійшов наступного року, щоправда іншому навчальному закладу — училищу № 52 у с. Дальник [10]. І дійсно, в приміському селищі із населенням майже 7 тисяч чоловік, одне із чотирьох народних училищ після цих подій почало носити ім'я основоположника української літератури [6, с. 22]. Тож, як видно, одеське управління зуміло на ділі показати пошану до звершень українського поета і в період значного резонансу від полтавського свята не чинило перешкод у знайомстві одеситів із працями Івана Котляревського. Задля справедливості варто відзначити, що міське самоуправління вирішувало питання надання імені не лише українського поета певному навчальному закладові, а й двох російських митців іншим сільським школам.

На початку листопада того ж 1903 року попечитель одеського навчального округу дозволив прочитати в міських народних аудиторіях лекції про літературну діяльність "малоросійського" поета Івана Котляревського [18]. Не має сумніву, що можливість подискутувати на літературознавчу тему і поставити п'єси засновника нової української літератури скористалася й українська громада міста.

Разом із представниками міської управи на святкуванні в Полтаві перебували й інші представники одеських організацій загальноімперського спрямування. Це, насамперед, Одеське літературно-артистичне товариство, яке представляв Г. Іваненко і поклав до пам'ятника срібний вінок. Одеська преса умістила російськомовний текст його привітальної промови:

"Одесское литературно-художественное общество присоединяется к чествованию памяти И. П. Котляревского, как отца новой украинской литературы, возлагает венок на память славного поэта и шлет полтавскому городскому общественному управлению — в дни празднования открытия памятника — свой привет и поздравления. Литературно-художественное общество преклоняется перед писателем, своими произведениями будившим народное самосознание Малороссии и напомиравшим ей о неумирающем богатстве ея языка и самобытно-яркой красоте ея творчества" [11].

Проте представник одеського літературно-артистичного товариства долучився до акції протесту української інтелігенції. Як відомо, її першим представником став відомий

згодом самостійник і "батько" українського націоналізму М. Міхновський. Г. Іваненко, будучи представником легальної одеської культурницької організації, також не втримався перед наругою над мовним питанням. Виступивши проти заборони україномовних промов, він покинув урочисте засідання в Гоголівському будинку без зачитування тексту промови [2]. Це свідчить про те, що члени літературно-артистичного товариства, представником якого був Г. Іваненко, ставилися з розумінням до українського питання і засуджували урядові обмеження вживання української мови.

Крім названої організації, на святі були ще представники від одеської преси — "Одесские новости" та "Одесский листок" [3, с. 172]. Вони теж поклали вінки до нововідкритого пам'ятника та вели хроніку подій у згаданих часописах.

Крім широкого резонансу, пов'язаного з ім'ям І. Котляревського, полтавські урочистості спонукали до порушення в одеській пресі й питання української мови [19]. Так, відомий одеський публіцист М. Славинський, подав огляд правового статусу української мови в Російській імперії. Автор висловив сподівання про те, що уряд має переглянути цензурний устав і українські письменники та читачі перестануть бути "изгоями" серед письменників і читачів інших народностей [12].

Продовжила тему, підняту М. Славинським, стаття І. Липи "О малорусском языке". У ній автор висловлює обурення тим, що російські публіцисти, заявляючи про свою об'єктивність, постійно обділяють увагою мовне питання українців. Письменник також висвітлює власні погляди на вирішення ситуації: по-перше, аби російські публіцисти чітко з'ясували українське питання, воно потребує великої кількості розвідок у російській пресі; по-друге, уряд має дозволити україномовну періодику на спільних засадах із російською та іншими, що теж дасть росіянам змогу зрозуміти сусідній по імперії народ [4]. Далі розвиток мовного питання майже припинився через провадження Російською імперією війни з Японією, оскільки редактори російськомовних часописів отримали привід для уславлення "непереможної" армії. Та й в умовах проімперського патріотичного піднесення будь-які спроби підняти національне питання одразу таврувалися сепаратиськими.

Варто відзначити, що одесити продовжували відзначати річницю Івана Котляревського й надалі. Зокрема, на 110-річницю "Енеїди" в одеській "Просвіті" було влаштовано дводенне святкування. Перший день позначився святковим вечором, на якому декламували уривки з творів письменника та зачитали реферат Миколи Вороного, що стосувався полтавських подій 1903 року. На другий день було поставлено "Наталку Полтавку" силами аматорської трупи, що утворилась при "Просвіті" [7]. Крім того, питання творчості І. Котляревського неодноразово піднімалося в різноманітних рефератах, зачитаних в одеській установі.

Таким чином, святкування річницю з дня народження Івана Котляревського — засновника нової української літератури — відкриття йому пам'ятника у Полтаві у 1903 р., незважаючи на відсутність однакових правил для учасників з різних імперій, засвідчили про визнання цього письменника урядовими колами імперії. Одеська українська делегація долучилася до святкування і була серед найактивніших представників інших регіонів. Та найбільш показовою є реакція міської влади, адже вона не просто виконала формальність щодо вшанування світоча української національної літератури, а проявила чималий ентузіазм. Це виявилось і в

гучних промовах, і в справі популяризаторства ім'я поета серед одеської громадськості. Можна це пов'язувати із етнічними українцями, які перебували в той час на керівних посадах у місті: міським головою П. Зеленим, членом управи П. Климовичем та іншими. Проте, найвірогідніше, постать Івана Котляревського була знаковою як для проімперські налаштованих громадян, так і для національно свідомих українців. Вплив полтавських подій на Одесу був не меншим, ніж на всі інші українські землі. Ці урочистості та ускладнення, що їх супроводжували, надали значного поштовху дискусіям, пов'язаним із українською літературою та мовою в Одесі. Крім того, пришвидшили формування чітких вимог до уряду щодо відновлення української преси та вільного задоволення українцями власних культурних потреб.

Список використаної літератури

1. *Дмитриев Н.* К истории открытия памятника И. П. Котляревскому в г. Полтаве / Н. Дмитриев // Киевская старина. — 1903. — Т. 83. — С. 153—167.
2. *Дузь І.* Котляревський і Одеса: До 225-річчя від дня народження І. Котляревського / І. Дузь // Чорноморські новини. — 1994. — 8 верес. — С. 3.
3. *Єфремов С.* Праздник украинской интеллигенции / С. Єфремов // Киевская старина. — 1903. — Т. 83. — С. 168—202.
4. *И. Л.* О малорусском языке / И. Л. // Южное обозрение. — 1904. — 15 жовт. — С. 3.
5. *Лист О. Кандиби до І. Липи (без дати, з Харківського вокзалу) // ДАОО. — Ф.164. Спр. 28. — Арк. 25—26.*
6. *Маленко В. М.* Великий Дальник : іст. нарис / В. М. Маленко. — Одеса : Гермес, 2003. — 96 с.
7. *Мищанин М.* З Одеси : (про "Лист М. Міхновського" — Одеська "Просвіта") / М. Мищанин [І. Липа] // Діло. — 1908. — 7 листоп. — С. 2.
8. *Одесские новости.* — 1903. — 2 верес. — С. 2.
9. *Одесские новости.* — 1903. — 8 серп. — С. 3.
10. *Одесские новости.* — 1904. — 11 трав. — С. 4.
11. *Одесские новости.* — 1903. — 30 серп. — С. 3.
12. *Славинский М.* К вопросу о малорусском языке / М. Славинский // Южные записки — 1904. — № 44. — С. 1—5.
13. *Швидко Г.* Михайло Комаров і Катеринославщина : монографія / Ганна Швидко. — Дніпропетровськ : НГУ, 2011. — 228 с.
14. *Южное обозрение.* — 1903. — 3 верес. — С. 2.
15. *Южное обозрение.* — 1903. — 27 серп. — С. 3.
16. *Южное обозрение.* — 1903. — 6 верес. — С. 3.
17. *Южное обозрение.* — 1903. — 31 жовт. — С. 3.
18. *Южное обозрение.* — 1903. — 9 листоп. — С. 3.
19. *Южное обозрение.* — 1904. — 15, 30 жовт., 18 груд.

В статтє освещена роль одесских делегаций на открытии памятника И. Котляревскому в Полтаве. Отдельно проанализировано место в данном праздновании украинской общины города и одесской городской управы. На базе периодической печати и архивных источников выяснено общее значение данного события для крупнейшего города Юга Украины.

The article highlights the role of Odessa delegation at the opening of the monument I. Kotlyarevskiy in Poltava. Separately analyzed the place in this celebration of the Ukrainian community of the city and the Odessa City Council. Based on periodicals and archival sources the common value of the event for the largest city of the South of Ukraine were elucidated.

Надійшла в редакцію 1 серпня 2013 року